

MPSC

राज्य सेवा

महाराष्ट्र लोक सेवा आयोग

सामान्य अध्ययन

पेपर I – भाग – 4

भारताचे भूगोल

Maharashtra - PSC

भारताचे भूगोल

क्र.सं.	अध्याय	पृष्ठ सं.
1.	भारताची भौगोलिक विभागणी	1
2.	भारतीय निचरा प्रणाली	26
3.	भारतातील हवामान	58
4.	भारतातील नैसर्गिक वनस्पती	74
5.	भारतातील मृदा	83
6.	भारतातील नैसर्गिक साधनसंपत्ती	88
7.	भारतातील उद्योग क्षेत्रे	109
8.	भारतातील वाहतूक	115
9.	कृषि क्षेत्र	125

प्रिय विद्यार्थी, टॉपर्सनोट्स चुनने के लिए धन्यवाद।

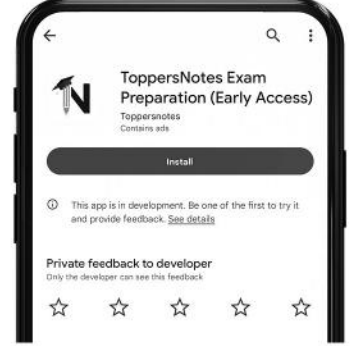
नोट्स में दिए गए QR कोड्स को स्कैन करने लिए टॉपर्स नोट्स ऐप डाउनलोड करें।
ऐप डाउनलोड करने के लिए दिशा निर्देश देखें :-

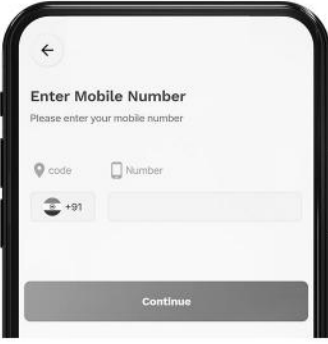
ऐप इनस्टॉल करने के लिए आप अपने मोबाइल फ़ोन के कैमरा से या गूगल लेंस से QR स्कैन करें।

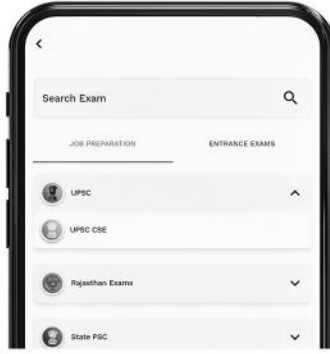
टॉपर्सनोट्स
एग्जाम प्रिपरेशन ऐप

टॉपर्सनोट्स ऐप डाउनलोड करें गूगल प्ले स्टोर से।

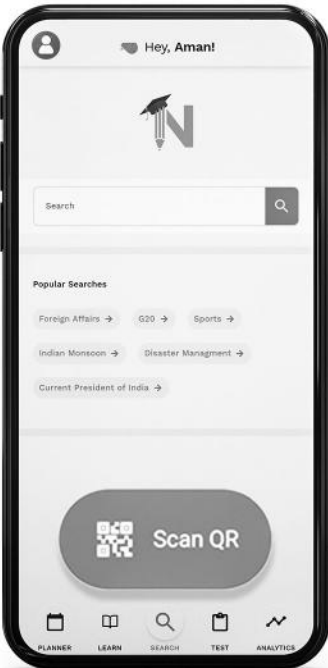
लॉग इन करने के लिए अपना मोबाइल नंबर दर्ज करें।

अपनी परीक्षा श्रेणी चुनें।

सर्च बटन पर क्लिक करें।

SCAN QR पर क्लिक करें।

किताब के QR कोड को स्कैन करें।

• सोल्युशन वीडियो
• डाउट वीडियो
• कॉन्सेप्ट वीडियो

• अतिरिक्त पाठ्य-सामग्री

• विषयवार अभ्यास
• कमजोर टॉपिक विश्लेषण

• रैंक प्रेडिक्टर
• टेस्ट प्रैक्टिस

किसी भी तकनीकी सहायता के लिए
hello@toppersnotes.com पर मेल करें
या [766 56 41 122](tel:7665641122) पर whatsapp करें।

1

CHAPTER

भारताची भौगोलिक विभागणी

भौतिक वैशिष्ट्यांच्या आधारावर, भारताला 6 भौतिक विभागांमध्ये विभागले गेले आहे:

1. उत्तर आणि उत्तर-पूर्व पर्वत
2. उत्तर मैदान
3. द्वीपकल्पीय पठार
4. भारतीय वाळवंट
5. तटीय मैदाने
6. बेटे

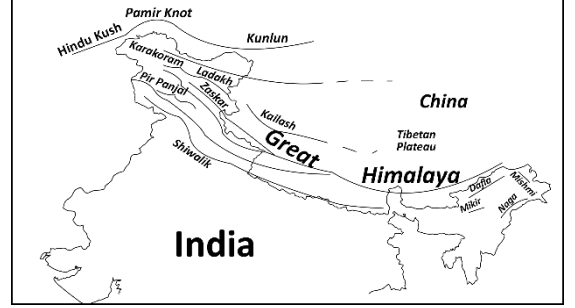
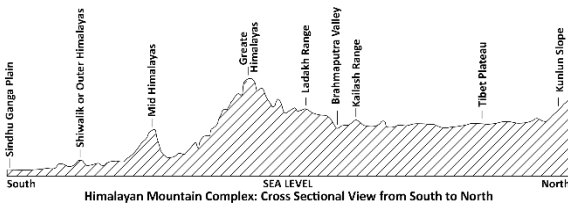
हिमालय पर्वत

- सर्वात उंच आणि सर्वात तरुण पर्वत रांगा.
- जगातील सर्वाधिक भूकंपप्रवण प्रदेशांपैकी एक.
- लांबी: 2,500 किमी लांबीचा विस्तार पश्चिम-वायव्य ते पूर्व-आग्नेयेकडे.
 - वेस्टर्न अँकर : नंगा पर्वत (सिंधू नदीच्या उत्तरेकडील वळणाच्या अगदी दक्षिणेस आहे)
 - पूर्वेकडील अँकर: नामचा बरवा (यारलुंगच्या महान वाक्याच्या पश्चिमेस लगेचच आहे त्सांगपो नदी)
- रुंदी : 400 किमी - 150 किमी (पश्चिम-पूर्व).

शारीरिक गुणधर्म

- उंच-बाजूची दातेरी शिखरे, दरी आणि अल्पाइन हिमनद्या बहुतेक वेळा आश्चर्यकारक आकाराचे असतात
- धूप , वरवर अथांग वाटणारी नदी घाटे , जटिल भूगर्भीय रचना आणि उंच पट्ट्यांची मालिका (किंवा झोन) द्वारे खोलवर कापलेली स्थलाकृति
- हिमालयाचा मोठा भाग बर्फाच्या रेषेखाली आहे.
- पर्वत -बांधणी प्रक्रिया ज्याने श्रेणी तयार केली ती अजूनही सक्रिय आहे.
- लक्षणीय प्रवाहाची धूप आणि अवाढव्य भूस्खलन .

हिमालयातील उपविभाग

रांगा:

- स्थान: ग्रेट हिमालयाच्या उत्तरेस
- उर्फ तिबेटी हिमालय कारण बहुतेक तिबेटमध्ये आहे.
- ज्युरासिक आणि क्रेटासियसच्या आधी हिमालयाच्या खूप आधी उचलले गेले
- भौगोलिकदृष्ट्या हिमालयाचा भाग नाही .
- पामिर नॉटपासून सुरुवात .
- गॉडविन ऑस्टेन / K2/ कोगीर (8,611 मी) - जगातील दुसरे सर्वोच्च शिखर / भारतीय संघराज्यातील सर्वोच्च शिखर काराकोरम रेंजमध्ये आढळले
- पूर्व-पश्चिम दिशेने 1,000 किमी .
- सरासरी उंची - सरासरी समुद्रसपाटीपासून 5000 मी .
- सरासरी रुंदी - 40 किमी- 225 किमी (अंतर - मध्य भाग).
- सियाचीन ग्लेशियर - सर्वोच्च युद्धभूमी.
- ग्लेशियर बालटारो - काराकोरम पर्वत श्रेणीतील सर्वात मोठी हिमनदी.
- काराकोरम पास - अक्साई चिनला जोडते जे सरासरी 5000 मीटर उंचीचे इरोशनल पठार आहे.
- मुख्य श्रेणी :
 - काराकोरम पर्वतरांगा :
 - भारतातील ट्रान्स-हिमालय पर्वतरांगांची सर्वात उत्तरेकडील श्रेणी
 - उर्फ कृष्णागिरी रेंज
 - पामीरपासून पूर्वेकडे सुमारे 800 किमीपर्यंत पसरते.
 - सरासरी उंची - 5,500 मीटर आणि वर.
 - लडाख पर्वतरांगा :
 - झास्कर पर्वतरांगा च्या उत्तरेस
 - सर्वोच्च बिंदू - राकापोशी

- लेहच्या उत्तरेस वसलेले आहे .
- तिबेटमधील कैलास रांगेत विलीन होते .
- महत्त्वाचे पास - खारदुंग ला आणि दिगर ला.
- झास्कर पर्वतरांगालडाखच्या केंद्रशासित प्रदेशातील पर्वतराजी .
- झास्करला लडाखपासून वेगळे करतो.
- सरासरी उंची - सुमारे 6,000 मी.
- झास्करचे पावसाळ्यापासून संरक्षण करणारा हवामान अडथळा म्हणून काम करतो - उन्हाळ्यात आनंददायी उबदार आणि कोरडे हवामान .
- प्रमुख पास - मारबल पास, झोजिला पास - अत्यंत वायव्येस.
- प्रमुख नद्या - हाणले नदी , खुर्ना नदी, झास्कर नदी, सुरु नदी (सिंधू), आणि शिंगो नदी.
- कैलास रेंज
 - लडाख पर्वतरांगेची शाखा .
 - सर्वोच्च शिखर - कैलास पर्वत (6714 मी).
 - सिंधू नदीचा उगम कैलास पर्वतरांगाच्या उत्तरेकडील उतारातून होतो .

लडाख पठार

- थंड वाळवंट
- काराकोरम पर्वतरांगाच्या उत्तर-पूर्वेस वसलेले आहे .
- सोडा मैदाने, अक्साई चिन, लिंगझी तांग, डेपसांग मैदाने आणि चांग - अनेक मैदानी आणि पर्वतांमध्ये विच्छेदित चेन्मो _
- वायव्य भाग - देवसाई पर्वत हे ट्रान्स-हिमालय क्षेत्राचे टोक आहे

2. ग्रेट हिमालय:

- उर्फ हिमाद्री .
- सरासरी उंची - 6000 मी
- सरासरी रुंदी - 25 किमी
- विस्तार - माउंट नामचा बरवा ते नंगा पर्वत (2400 किमी) - जगातील सर्वात लांब पर्वतरांगांपैकी एक.
- वैशिष्ट्ये: उच्च आराम, खोल दरी, उभ्या उतार, सममितीय बहिर्वक्रता आणि पूर्ववर्ती निचरा.
- सिंटॅक्सियल बेंडवर अचानक संपुष्टात येते .
 - नंगा पर्वत - उत्तर-पश्चिम
 - नामचा बरवा - उत्तर-पूर्व.
- मेटामॉर्फिक आणि गाळाच्या खडकांनी बनलेला .
- कोर - मॅग्मा (ग्रॅनिटिक मॅग्मा) च्या आत जाणारे बॅथोलिथ
- उच्च दाबामुळे असममित पट असतात आणि त्यांच्या पूर्वेकडील भागात भग्न खडक असतात .
- 28 पैकी 14 उंच शिखरे (> 8000 मीटर) येथे आहेत.

- प्रमुख पास - झोजिला पास (श्रीनगरला लेहशी जोडते) , शिपकी ला पास, बुर्झिल पास, नाथू ला पास इ.
- प्रमुख हिमनद्या - रोंगबुक हिमनदी (हिमाद्रीतील सर्वात मोठे), गंगोत्री, झेमू इ.
- भरलेल्या रेखांशाच्या दऱ्यांनी म्हणजेच डुन्स कमी हिमालयापासून वेगळे केले.
 - उदा. पाटली दुण , चौखंबा दुण , देहरादून इ.

3. मध्यम/कमी/हिमाचल हिमालय:

- सर्वात खडबडीत पर्वत प्रणाली.
- शिवालिकांशी खोटे बोलतात _ दक्षिणेस आणि उत्तरेस ग्रेटर हिमालय .
- अत्यंत संकुचित आणि बदललेल्या खडकांपासून बनलेले .
- सरासरी उंची - 3,700 - 4,500 मीटर .
- सरासरी रुंदी - 50 ते 80 किमी.
- पीर पंजाल श्रेणी - सर्वात लांब
 - झेलम - अप्पर बियास नदीपासून 300 किमीपर्यंत विस्तारते.
 - 5,000 मीटर पर्यंत वाढते आणि त्यात मुख्यतः ज्वालामुखीय खडक असतात .
 - पास :
 - पीर पंजाल खिंड (3,480 मीटर), बिडील (4,270 मीटर), गुलाबगढ खिंड (3,812 मीटर) आणि बनिहाल खिंड (2,835 मीटर).
 - बनिहाल पास - जम्मू-श्रीनगर महामार्ग आणि जम्मू- बारामुल्ला रेल्वे.
 - नद्या :
 - किशनगंगा , झेलम आणि चिनाब .
 - महत्त्वाच्या वेली
 - काश्मीर खोरे -
 - ✓ पीर पंजाल आणि झास्कर पर्वतरांगा (सरासरी उंची- 1,585 मीटर)
 - ✓ जलोळ , लॅकस्ट्राइन [लेक डिपॉझिट], फ्लुविअल [नदी क्रिया] आणि हिमनद्यांचे साठे यांनी बनलेले. {फ्लुविअल लँडफॉर्म, ग्लेशियल लँडफॉर्म}
 - ✓ झेलम नदी या निक्षेपांमधून वाहते आणि पीर पंजालमध्ये खोल दरी कापते ज्यातून ती वाहून जाते.
 - कांगडा व्हॅली -

- ✓ धौलाधर पर्वतरांगांच्या पायथ्यापासून बियासच्या दक्षिणेपर्यंत पसरलेला आहे .

■ कुलू व्हॅली

- ✓ रवीच्या वरच्या ओघात
- ✓ एक आडवी दरी.

- सर्वात महत्वाची श्रेणी - धौला धार आणि महाभारत पर्वतरांगा.
- काश्मीरची प्रसिद्ध खोरी, कांगडा समाविष्ट आहे आणि हिमाचल प्रदेशातील कुल्लू व्हॅली.
 - हिल स्टेशनसाठी प्रसिद्ध आहे .
- झेलम आणि चिनाब नदीने कापले.
- धौलाधर पर्वतरांगा - पीर पंजालचा हिमाचल प्रदेशात विस्तार - रावी नदीने कापलेला.
- मसुरी पर्वतरांगा - सतलज आणि गंगेच्या पाण्याचे विभाजन
- उघड्या दक्षिणेकडील उतार [माती तयार होण्यास प्रतिबंध करते] आणि बरेच काही सौम्य, जंगलाने आच्छादित उत्तरेकडील उतार.
- उत्तराखंड - मसुरी आणि नाग द्वारे चिन्हांकित टिब्बा श्रेणी .

कमी हिमालयाच्या महत्त्वाच्या पर्वतरांगा	प्रदेश
पीर पंजाल रांग	जम्मू आणि काश्मीर (काश्मीर खोऱ्याचे दक्षिण)
धौलाधर पर्वतरांगा	हिमाचल प्रदेश
मसुरी पर्वतरांगा आणि नाग टिब्बा पर्वतरांगा	उत्तराखंड
महाभारत लेख	नेपाळ

4. उप-हिमालय/ शिवालिक :

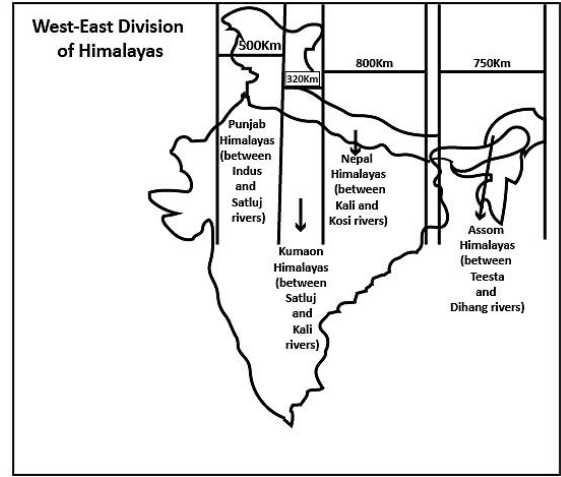
- उर्फ बाह्य हिमालय.
- ग्रेट प्लेन्स आणि कमी हिमालय यामध्ये .
- उंची - 600-1500 मीटर .
- लांबी - 2,400 किमी - पोतवार पठार ते ब्रह्मपुत्रा खोरे.
- दक्षिणेकडील उतार - खडी
- उत्तरी उतार - सौम्य.
- रुंदी - 50 किमी - 15 किमी (हिमाचल प्रदेश - अरुणाचल प्रदेश).
- जवळजवळ अभंग 80-90 किमी वगळता - तिस्ताची दरी आणि रायडक नदी .
- ईशान्य भारतापासून नेपाळपर्यंत घनदाट जंगलांनी व्यापलेले आहे .
- पंजाब आणि हिमाचल प्रदेशातील दक्षिणेकडील उतार - जवळजवळ कोणतेही जंगल नाही.

- हंगामी प्रवाहांद्वारे अत्यंत विच्छेदित - चोस .
- व्हॅली - सिंकलाइनचा भाग आणि टेकड्या - अँटीक्लाइन्सचा भाग
- भिन्न नावे:

प्रदेश	शिवालिकांचे नाव
जम्मू प्रदेश	जम्मू हिल्स
डफला, मिरी, अबोर आणि मिश्मी हिल्स	अरुणाचल प्रदेश
धांग रांग, टुंडवा रांग	उत्तराखंड
चुरिया घाट टेकड्या	नेपाळ

प्रदेश - हिमालयाची विभागणी

नदीच्या खोऱ्यांच्या आधारावर सर सिडनी बुरार्ड यांनी विभागलेले :

काश्मीर/पंजाब/हिमाचल हिमालय -

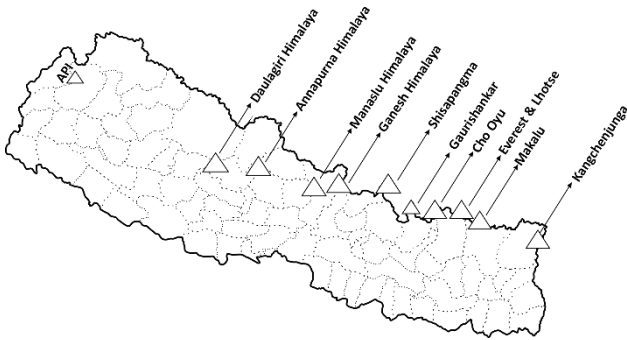
- सिंधू आणि सतलज घाटात स्थित आहे
- लांबी - 560 किमी
- रुंदी - 320 किमी
- झस्कर श्रेणी - उत्तर सीमा आणि शिवालिक - दक्षिण सीमा
- झेलमच्या लॅकस्ट्राइन डिपॉझिट्सने तयार केलेले रिज आणि व्हॅली टोपोग्राफी (काश्मीर खोरे हे सिंकलाइन बेसिन आहे) द्वारे वैशिष्ट्यीकृत आहे (करेवास - केशर वाढण्यास उपयुक्त - पुलवामा ते पंपोर पर्यंत).
- प्रमुख बैल-धनुष्य तलाव - वुलर सरोवर, दल सरोवर इ
- उर्फ " वेल ऑफ काश्मीर "
- उन्हाळ्यात 100सेमी पर्यंत पाऊस आणि हिवाळ्यात बर्फ-
- काश्मीरचे एकमेव प्रवेशद्वार - बनिहाल पास - जवाहर बोगदा (भारतातील दुसरा सर्वात मोठा)
- प्रमुख पास - बुर्जिल पास, झोजिला पास.

कुमाऊँ हिमालय

- सतलजच्या आधी स्थित आहे आणि काली घाटे
- लांबी - 320 किमी

- **प्रमुख पर्वतरांगा** - नाग तिब्बा , धौला धार, मसुरी आणि बृहन् हिमालयाचे काही भाग.
- **प्रमुख शिखरे** - नंदादेवी , कामेत, बद्रीनाथ, केदारनाथ , इ.
- **प्रमुख नद्या** - गंगोत्री, यमुनोत्री , पिंडारी इ.
- **वैशिष्ट्ये:**
 - हिवाळ्यात हिमवर्षाव
 - **3200 मीटरच्या वर शंकूच्या आकाराची** जंगले आणि **देवदार** जंगल (देवदार जंगल) **1600-3200m** यामध्ये.
 - टेक्टोनिक **दऱ्या आहेत** - कुलू, मनाली आणि कांगडा.
 - **उन्हाळ्यात** सुमारे 200 सेमी **पाऊस पडतो**
 - आणि भूस्खलन **होण्याची अधिक शक्यता असते** .

नेपाळ/मध्य हिमालय

- **लांबी** - 800 किमी
- **काली** आणि **टिस्टा** पुर्वेकडे.
- या भागात **जास्तीत जास्त उंची गाठतो** .
- **प्रमुख शिखरे** - माउंट एव्हरेस्ट, कांचनजंगा, मकालू अन्नपूर्णा, गोसाईथन आणि धौलागिरी
- **कमी हिमालय** - महाभारत लेख असे म्हटले जात होते.
- **प्रमुख नद्या** - घाघरा, गंडक , कोसी इ.
- **प्रमुख दऱ्या** - काठमांडू आणि पोखरा लॅकस्ट्राइन व्हॅली (पूर्वी, तलाव).

आसाम / पूर्व हिमालय

- **लांबी** - 750 किमी
- **पश्चिमेला तिस्ता** आणि **पूर्वेला ब्रह्मपुत्रा** (दिहांग घाटे) आहे.
- **प्रामुख्याने अरुणाचल प्रदेश** आणि **भूतान** व्यापतात .
- अरुंद रेखांशाच्या दऱ्या
- **पाऊस > 200 सेमी.**
- अतिवृष्टीमुळे **प्रवाही इरोशनचे स्पष्ट वर्चस्व** दर्शवा .
- **भूस्खलन** , **भूकंप** हे अतिशय **सामान्य** आहेत कारण खडक तुटलेले आहेत
- **जमातींची वस्ती**
- **महत्त्वाची शिखरे** - नामचा बरवा (7756 मी.) कुल कांगरी (7554मी.) चोमोल्हारी (7327मी.).
- **प्रमुख टेकड्या** - अका टेकड्या, डफला टेकड्या, मिरी टेकड्या, अबोर टेकड्या, मिशमी टेकड्या, आणि नामचा

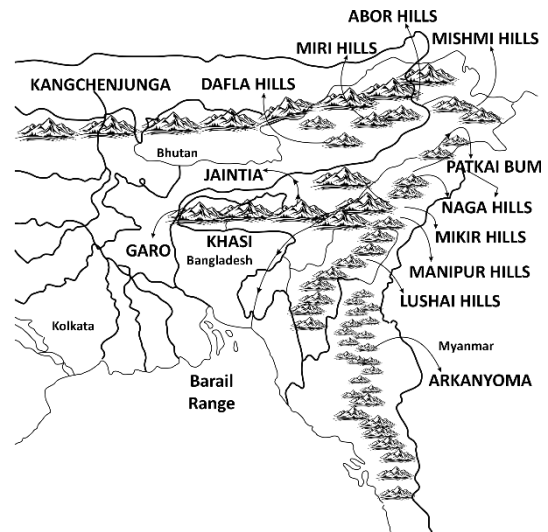
बरवा, पत्काई बम, मणिपूर टेकड्या, ब्लू माउंटन, त्रिपुरा पर्वतरांगा आणि ब्रेल पर्वतरांगा.

- **प्रमुख पास**- बोमडी ला, योंग याप, दिफू , पंगसौ , त्से ला, दिहांग , देबांग , तुंगा आणि बोम ला.

पश्चिम हिमालय	पूर्व हिमालय
दक्षिणेला अडथळा म्हणून पश्चिम पावसाळा	दक्षिणेकडे अडथळा म्हणून पश्चिम पावसाळा
शिवालिक दूर आहेत	शिवालिक जवळ आहेत

अरुणाचल हिमालय

- **पूर्व हिमालयाची पूर्व सीमा**
- **नामचा बरवा** - अरुणाचल प्रदेशाच्या अत्यंत पूर्वेला .
- **पूर्वीचा आसाम हिमालय.**
- **हिमालय पर्वतरांगा** पश्चिम कामेंग जिल्ह्यातून **भूतानमधून** अरुणाचल प्रदेशात प्रवेश करते .
- **वैशिष्ट्ये**
 - **उंच डोंगर** आणि **सखल दऱ्या**
 - **उंची** - समुद्रसपाटीपासून 800 मीटर ते 7,000 मीटर.
 - **भूतान हिमालयाच्या पूर्वेकडून विस्तार** - **पूर्वेला** दिफू खिंड.
 - नामचा बरवा ओलांडल्यानंतर खोल दरीतून वाहणाऱ्या **ब्रह्मपुत्रासारख्या जलद वाहणाऱ्या नद्यांनी विच्छेदित केले** .
 - **बारमाही** - देशातील सर्वोच्च जलविद्युत क्षमता.
- **प्रमुख जमाती** - मोनपा , अबोर, मिशमी, न्याशी आणि नाग - प्रथा झुमिंग .

पूर्वांचल हिमालय

- भौगोलिकदृष्ट्या **हिमालयाचा भाग मानला जातो**
- संरचनात्मक **फरक आहेत** , अशा प्रकारे, **मुख्य हिमालयीन पर्वतरांगांपासून वेगळे केले जातात** .
- ब्रह्मपुत्रा **खोऱ्याच्या दक्षिणेस आहे**.
- **अरकान योमा ऑरोजेनेसिसशी संबंधित आहे** .

- शेल, मडस्टोन, सँडस्टोन, कार्टझाइट सारखे सैल , खंडित गाळाचे खडक आहेत
- हिमालयाचा सर्वाधिक खंडित भाग .
- नागा फॉल्ट लाइन - भूकंप आणि भूस्खलन
- पाऊस - 150-200 सेमी
- घनदाट जंगल
- उत्तरेकडून दक्षिणेकडे उंची कमी होते .
- पश्चिमेला उत्तल.
- टेकड्या जेथे झुमची शेती प्रचलित आहे.
- प्रमुख टेकड्या :

डफला हिल्स	<ul style="list-style-type: none"> • स्थान : तेजपूरच्या उत्तरेस आणि उत्तर लखीमपूर • आका हिल्सने पश्चिमेला वेढलेले आणि पूर्वेला अबोर पर्वतरांगा .
अबोर हिल्स	<ul style="list-style-type: none"> • स्थान: भारताच्या पूर्वोत्तर भागातील अरुणाचल प्रदेशचा प्रदेश, चीन सीमेजवळ • मिशमी हिल्सच्या सीमेवर आणि मिरी हिल्स. • ब्रह्मपुत्रेची उपनदी दिबांग नदीने वाहून नेलेली .
मिशमी हिल्स	<ul style="list-style-type: none"> • स्थान: ग्रेट हिमालयन पर्वतरांगांचा दक्षिणेकडील विस्तार. • उत्तर आणि पूर्व भाग चीनला स्पर्श करतात.
पटकाई बम हिल्स	<ul style="list-style-type: none"> • स्थान: भारताची पूर्वोत्तर सीमा अरुणाचल प्रदेश आणि म्यानमार. • " पटकाई " - तार्ई-अहोम भाषेत "चिकन कापण्यासाठी" . • मेसोझोइकमध्ये हिमालयाची निर्मिती झाली त्याच टेक्टोनिक प्रक्रियांमुळे उद्भवली. • शंकूच्या आकाराची शिखरे, तीव्र उतार आणि खोल दऱ्या आहेत • हिमालयासारखा खडबडीत नाही . • संपूर्ण प्रदेश वाळूच्या दगडांनी बनलेल्या जंगलांनी वेढलेला आहे .
नागा हिल्स	<ul style="list-style-type: none"> • स्थान: म्यानमारमध्ये विस्तारल्याने भारत आणि म्यानमारमध्ये फूट पडते. • सर्वोच्च शिखर - सरमती . • मान्सूनचा जोरदार पाऊस आणि घनदाट जंगल.
मणिपूर हिल्स	<ul style="list-style-type: none"> • स्थान: नागालँडच्या उत्तरेस, दक्षिणेस मिझोराम, पूर्वेस वरचा म्यानमार आणि पश्चिमेला आसाम, मणिपूर हिल्स. • मणिपूर आणि म्यानमारची सीमा . • लोकटक तलाव - जगातील एकमेव तरंगते राष्ट्रीय उद्यान.

	<ul style="list-style-type: none"> • केबुल-लामजाओ राष्ट्रीय उद्यान येथे आहे.
मिझो हिल्स	<ul style="list-style-type: none"> • स्थान- दक्षिण-पूर्व मिझोराम राज्य. • पूर्वी लुशाई हिल्स म्हटले जात होते. • सर्वात उंच भाग - ब्लू माउंटन. • उत्तर अराकान योमा प्रणालीचा भाग . • उर्फ 'मोलासेस बेसिन' - मऊ असंगटित संचयाने बनलेले . • स्थलांतरित शेती आणि काही टेरेस लागवड.
त्रिपुरा हिल्स	<ul style="list-style-type: none"> • समांतर उत्तर-दक्षिण पटांची मालिका , दक्षिणेकडे उंची कमी होत आहे . • मोठ्या गंगा-ब्रह्मपुत्रा सखल प्रदेशात (उर्फ पूर्व मैदानी प्रदेश) विलीन व्हा.
मिकीर हिल्स	<ul style="list-style-type: none"> • स्थान- काझीरंगा राष्ट्रीय उद्यानाच्या दक्षिणेस , आसाम . • कार्बी आंगलाँग पठाराचा भाग . • मिकीर हिल्स - आसाममधील सर्वात जुने भूस्वरूप. • रेडियल ड्रेनेज उदाहरण प्रमुख नद्या - धनसिरी आणि जमुना . • सर्वोच्च शिखर - डंबुचको .
गारो हिल्स	<ul style="list-style-type: none"> • स्थान: मेघालय राज्य. • सर्वोच्च शिखर : नोकरेक शिखर.
खासी हिल्स	<ul style="list-style-type: none"> • मेघालयातील गारो-खासी पर्वतश्रेणीचा भाग . • चेरापुंजी - पूर्व खासी हिल्स • सर्वोच्च शिखर : लुम शिलाँग .
जैतिया हिल्स	<ul style="list-style-type: none"> • स्थान: खासी टेकड्यांपासून पूर्वेकडे.
बरेल टेकडी	<ul style="list-style-type: none"> • स्थान: उत्तर काचार हिल जिल्हा. • पत्काई पर्वतश्रेणीचा दक्षिण -पश्चिम विस्तार . • आणि उत्तर मणिपूरच्या काही भागांपासून दक्षिण-पश्चिम दिशेने धावते , मेघालयच्या जयंतिया टेकडीपर्यंत .

अंदमान आणि निकोबार बेटे पूर्व हिमालयाचा विस्तार आहे .

ग्लेशियर्स आणि स्नोलाइन

- स्नोलाइन:
 - शाश्वत बर्फाची खालची मर्यादा.
 - यावर अवलंबून आहे: अक्षांश, उंची, पर्जन्याचे प्रमाण, ओलावा, उतार आणि स्थानिक स्थलाकृति.

- पश्चिम हिमालयातील हिमरेषा - पूर्व हिमालयापेक्षा कमी उंची .
- सिक्कीममधील कांचनजंगा - 4000 मी.
- कुमाऊं आणि लाहुल - 3600 मी
- काश्मीर हिमालय - समुद्रसपाटीपासून 2500 मी. स्रोलाइनसाठी जबाबदार घटक :
- कमी अक्षांश उबदार तापमान जास्त हिमरेषा.
- पर्जन्य - पश्चिम हिमालय - कमी आणि हिमवर्षाव
- म्हणून उद्भवते तर पूर्व हिमालय - मोठे आणि पाऊस म्हणून येते .
- हिमालयातील हिमरेषेची उंची

हिमालयीन प्रदेश	स्रोलाइनची उंची
NE हिमालय (अरुणाचल प्रदेश)	4400 मी
काश्मीर हिमालय	5200 मी ते 5800 मी
कुमाऊं हिमालय	5100 मी ते 5500मी
काराकोरम	5500 मी आणि त्याहून अधिक

- हिमनदी:

भारतातील मुख्य हिमनद्या

ग्लेशियर	स्थान	लांबी
स्टॅचिन	काराकोरम	75 किमी
ससैनी	काराकोरम	68किमी
हिस्परा	काराकोरम	61किमी
बियाफो	काराकोरम	60 किमी
बालटोरो	काराकोरम	58किमी
चोगो लुंगमा	काराकोरम	50 किमी
खुर्दोपिन	काराकोरम	47किमी
रिमो	काश्मीर	40 किमी
पुनमळ	काश्मीर	27 किमी
गंगोत्री	उत्तराखंड	26 किमी
झेमू	सिक्कीम/नेपाळ	25 किमी
रुपल	काश्मीर	16किमी
डायमीर	काश्मीर	11 किमी

सध्याची परिस्थिती:

- हिमालयातील हिमनद्या कमी होत आहेत.
- नवीन लारो उपग्रहानुसार, हिमालयातील हिमनद्या वितळत आहेत,
- पर्यावरण मंत्रालयाने नियुक्त केलेला, हा अभ्यास आई.पी.सी.सी.अहवालापेक्षा वेगळा आहे, पुरेशा पुराव्याशिवाय दावा केला आहे की 2035 पर्यंत हिमनद्या नाहीशा होतील .

हिमालयातील महत्त्वाचे खिंड

जम्मू- काश्मीर आणि लडाखचे पास

बनिहाल पास (जवाहर बोगदा):	<ul style="list-style-type: none"> ● काश्मीरमधील एक लोकप्रिय पास . ● पीर- पंजाल पर्वतरांगेत वसलेले आहे . ● बनिहालला काझीगुंडशी जोडते .
झोजी ला:	<ul style="list-style-type: none"> ● श्रीनगरला कारगिल आणि लेहशी जोडते . ● बॉर्डर रोड ऑर्गनायझेशन - रस्ता साफ करते आणि देखरेख करते, विशेषतः हिवाळ्यात.
बुर्झील पास	<ul style="list-style-type: none"> ● श्रीनगर- किशन गंगा व्हॅली ● लडाखच्या देवसाई मैदानासह काश्मीर खोऱ्यात सामील होतो .
पेन्सी ला	<ul style="list-style-type: none"> ● काश्मीर खोऱ्याला कारगिलशी जोडते. ● ग्रेटर हिमालयात वसलेले .
पीर- पंजाल खिंड	<ul style="list-style-type: none"> ● जम्मू ते श्रीनगर हा पारंपारिक पास . ● विभाजनानंतर बंद झाले . ● जम्मूपासून काश्मीर खोऱ्यात जाणारा सर्वात लहान रस्ता .
कारा टग पास	<ul style="list-style-type: none"> ● काराकोरम पर्वतावर स्थित आहे . ● प्राचीन रेशीम मार्गाची उपकंपनी.
खारदुंग ला	<ul style="list-style-type: none"> ● पास (5602 मी). ● लेहला जोडते आणि सियाचीन हिमनद्या. ● हिवाळ्यात बंद .
थांग ला	<ul style="list-style-type: none"> ● लडाख मध्ये स्थित आहे . ● भारतातील दुसरा सर्वात उंच करण्यायोग्य पर्वतीय खिंड .
अधिल पास	<ul style="list-style-type: none"> ● काराकोरममधील गॉडविन-ऑस्टेन पर्वताच्या उत्तरेस . ● चीनच्या शिनजियांग प्रांताशी जोडते .
चांग-ला लंक ला	<ul style="list-style-type: none"> ● लडाखला तिबेटशी जोडते . ● लडाख प्रदेशातील अक्साई चिन . ● लडाख आणि ल्हासा यांना जोडते . ● चीनच्या अधिकाऱ्यांनी शिनजियांगला तिबेटशी जोडण्यासाठी रस्ता तयार केला आहे .
खुंजेरब पास	<ul style="list-style-type: none"> ● काश्मीर आणि चीन ● भारत -चीन सीमेवर
इमिस ला	<ul style="list-style-type: none"> ● लडाख ● कठीण भौगोलिक भूप्रदेश आणि तीव्र उतार. ● हिवाळ्याच्या काळात बंद राहते .

पारपिक ला	<ul style="list-style-type: none"> काश्मीर आणि चीन मिंटकाच्या पूर्वेला भारत-चीन सीमेवरील खिंडी
मिंटका पास	<ul style="list-style-type: none"> काश्मीर आणि चीन भारत -चीन ट्राय जंक्शन आणि अफगाणिस्तान सीमा

हिमाचल प्रदेशचे पास

शिपकी ला पास	<ul style="list-style-type: none"> सतलज घाटातून जाते. हिमाचल प्रदेशला तिबेटशी जोडते. चीनशी व्यापारासाठी भारताची तिसरी सीमा चौकी (लिपू लेख आणि नाथुला पास)
बारा- लाचा पास	<ul style="list-style-type: none"> हिमाचल प्रदेश- लेह -लडाख जम्मू आणि काश्मीरमधील राष्ट्रीय महामार्गावर वसलेले आहे . मनाली आणि लेहला जोडते .
देबसा पास	<ul style="list-style-type: none"> हिमाचल प्रदेशातील स्पिती आणि कुल्लू स्पितीमध्ये सामील होतो पिन-पार्वती खिंडीचा बायपास मार्ग .
रोहतांग पास	<ul style="list-style-type: none"> उच्च रस्ते वाहतूक कुल्लू , स्पिती आणि लाहौलला जोडते .

उत्तराखंडचा पास

लिपू लेख	<ul style="list-style-type: none"> उत्तराखंडला तिबेटशी जोडते . व्यापारासाठी महत्त्वाची सीमा चौकी . मानसरोवरचे यात्रेकरू या खिंडीतून प्रवास करतात.
मना पास	<ul style="list-style-type: none"> ग्रेटर हिमालयात स्थित आहे . तिबेटला उत्तराखंडशी जोडते . हिवाळ्यात सहा महिने बर्फाखाली राहते .
मंगशा धुरा पास	<ul style="list-style-type: none"> उत्तराखंड - तिबेटला जोडते . भूस्खलनासाठी ओळखले जाते . मानसरोवरासाठी येणारे यात्रेकरू हा मार्ग ओलांडतात.
मुलिंग ला	<ul style="list-style-type: none"> हंगामी पास उत्तराखंडला तिबेटशी जोडते हिवाळ्याच्या काळात बर्फाच्छादित
निती पास	<ul style="list-style-type: none"> तिबेटसह उत्तराखंड जोडले जाते. हिवाळ्याच्या काळात बर्फाच्छादित राहते .
ट्रेलचा पास	<ul style="list-style-type: none"> पिंडारीच्या शेवटी वसलेले हिमनदी _ पिंडारी खोऱ्याला मिलम व्हॅलीशी जोडते . खडबडीत आणि खडबडीत.

सिक्कीमचे पासेस

नथु ला पास	<ul style="list-style-type: none"> भारत-चीन सीमेवर स्थित आहे . प्राचीन रेशीम मार्गाचा एक भाग बनतो. भारत आणि चीनमधील व्यापारी सीमा चौक्यांपैकी एक .
जेलेप ला पास:	<ul style="list-style-type: none"> चुंबी दरीतून जाते . सिक्कीमला तिबेटची राजधानी ल्हासाशी जोडते .

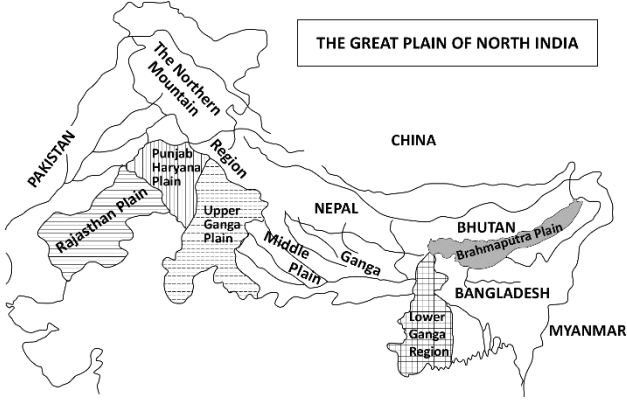
अरुणाचल प्रदेशचे पास

बोमडी -ला:	<ul style="list-style-type: none"> अरुणाचल प्रदेश-ल्हासा , तिबेटची राजधानी शहर जोडते . भूतानच्या पूर्वेस स्थित आहे .
दिहंग पास	<ul style="list-style-type: none"> अरुणाचल प्रदेशच्या ईशान्येकडील राज्यांमध्ये स्थित आहे . अरुणाचल प्रदेशला म्यानमार (मंडाले) शी जोडते
दिफू पास	<ul style="list-style-type: none"> एक सोपा आणि पर्यायी मार्ग. वाहतूक आणि व्यापारासाठी वर्षभर खुले राहते .
लेखपाणी :	<ul style="list-style-type: none"> वाहतूक आणि व्यापारासाठी वर्षभर खुले राहते . अरुणाचल प्रदेशला म्यानमारशी जोडते .
पंगसन पास	<ul style="list-style-type: none"> अरुणाचल प्रदेश आणि म्यानमारला जोडते .
योगग्याप पास	<ul style="list-style-type: none"> तिबेटसह अरुणाचल प्रदेश
कुमजावंग पास	<ul style="list-style-type: none"> म्यानमारसह अरुणाचल प्रदेश
हपुनगान (Hpungan) पास	<ul style="list-style-type: none"> म्यानमारसह अरुणाचल प्रदेश
चाणकण पास	<ul style="list-style-type: none"> म्यानमारसह अरुणाचल प्रदेश

तुज पास:

- मणिपूर.
- इम्फाळला म्यानमारशी जोडते .

भारतातील महान मैदाने

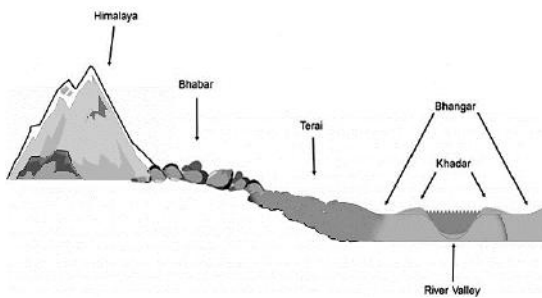

- शिवालिकच्या दक्षिणेस आडवे हिमालयन फ्रंट फॉल्ट (HFF) द्वारे विभक्त.
- हिमालयाजवळील एक संक्रमणकालीन क्षेत्र आणि द्वीपकल्पीय भारत .
- सिंधू, गंगा, ब्रह्मपुत्रा आणि त्यांच्या उपनद्यांच्या जलोढ्यांच्या साठ्यांमुळे तयार झालेले अग्रगण्य मैदान .
- पश्चिमेकडून पूर्वेकडे सुमारे 2400 किमी पसरलेला आहे .
- रुंदी - आसाममध्ये 90-100, राजमहल (झारखंड) जवळ 160 किमी, बिहारमध्ये 200 किमी, अलाहाबादजवळ 280 किमी आणि पंजाबमध्ये 500 किमी.
 - पूर्वेकडून पश्चिमेकडे वाढते.
- आणि द्वीपकल्पीय प्रदेशातील नद्यांनी खाली आणलेल्या जलोढ साठ्यांचा मोठ्या प्रमाणात समावेश होतो .
 - कमाल खोली > 8000 मीटर - अंबाला, यमुनानगर आणि जगाधरी (हरियाणा).
- नैऋत्येला थारच्या वाळवंटात विलीन होते .
- कडचा कमी पाणलोट (278मी.) + यमुना नदी सतलुज मैदानाला (सिंधूच्या मैदानाचा एक भाग) गंगा मैदानापासून वेगळे करते .

ग्रेट प्लेन्सचे विभाग

उत्तर ते दक्षिण, भारताच्या उत्तर मैदानी प्रदेशांची विभागणी करता येईल.

1. भाबर
2. तराई
3. खादर
4. भांगर

भाबर

- सिंधू ते तिस्ता पर्यंत उल्लेखनीय सातत्य असलेल्या शिवालिकांच्या पायाशी .
- 8-16 किमी रुंद पट्टा ज्यामध्ये रेव आणि अप्रमाणित गाळ आहे
- अचानक उतार तुटल्यामुळे फोरलँड झोनमध्ये हिमालयातील नद्यांनी जमा केले .
- हिमालयातील नद्या पायथ्याशी त्यांचे भार जलोढ पंखांच्या रूपात जमा करतात .
 - खडबडीत गाळ एकत्र विलीन होऊन भाबर तयार होतात.
- सर्वात अद्वितीय वैशिष्ट्य - सच्छिद्रता .
 - सच्छिद्र आहे . _ _
 - शेतीसाठी योग्य नाही
- पूर्वेला तुलनेने अरुंद आणि पश्चिम आणि उत्तर- पश्चिम डोंगराळ प्रदेशात विस्तृत .

तराई

- भाबरच्या दक्षिणेला 10-20 किमी रुंद दलदलीचा प्रदेश आणि त्याला समांतर वाहतो.
- पूर्वेकडील भागात विस्तीर्ण - मुसळधार पावसामुळे ब्रह्मपुत्रा खोरे.
- भाबर पट्ट्यातील भूमिगत प्रवाहांचा पुन्हा उदय
- तराईतील बहुतांश जमीन (विशेषतः पंजाब, उत्तर प्रदेश आणि उत्तराखंडमध्ये) पुन्हा हक्क सांगितली गेली आणि कालांतराने ती शेतजमिनीत बदलली गेली .
- जास्त पाऊस पडतो आणि जास्त आर्द्रता असते .
- भूमिगत प्रवाह आहेत जमिनीची पाणथळ जागा .
- गहू, मका, तांदूळ, तांदूळ, ऊस इ.साठी योग्य .

खादर

- असंख्य नद्यांच्या पूर मैदानाचे तरुण जलोदर
- उर्फ बेट/ बेटलँड्स (पंजाबमध्ये).
- नदीच्या बाजूने नवीन जलोढसंचय समाविष्ट आहे.
- अल्युव्हियम - हलका रंग आणि वाळू, गाळ, चिखल आणि चिकणमातीचे साठे असलेले खराब चुनखडीयुक्त पदार्थ .
 - जवळजवळ दरवर्षी नदीच्या पुरामुळे जमा .
 - गंगेची सर्वाधिक सुपीक माती
- विस्तृत लागवडीसाठी योग्य .
- पंजाब-हरियाणाच्या मैदानी प्रदेशातील नद्यांमध्ये खादरचे विस्तृत पूर मैदान आहेत

बांगर किंवा भंगार मैदाने

- जुन्या गाळाच्या साचून तयार झालेले उंच प्रदेश (जलवाहू टेरेस) .
- मैदानाच्या पूर-मर्यादेच्या वर आहे.
- मुख्य घटक: चिकणमाती.
- बुरशी समृद्ध - उच्च उत्पन्न.

- कॅल्शियम कार्बोनेट नोजूल म्हणतात 'कॅंकर्स' - अशुद्ध आणि डोआबमध्ये आढळतात (इंटर - फ्लुक् एरिया)
- प्रादेशिक भिन्नता :
 - बरिद मैदान - बंगालचा डेल्टाईक प्रदेश
 - भूर रचना - मधली गंगा आणि यमुना दोआब .
 - 'रेह', ' कोल्लर ' किंवा ' भूर ' - कोरडे क्षेत्र - क्षारयुक्त आणि क्षारीय फुलांचे लहान अंश प्रदर्शित करतात.
 - सिंचनमुळे पसरली आहे (केशिका क्रिया - पृष्ठभागावर लवण).

बारिद मुलूख / मैदानी प्रदेश

- उर्फ इंग्रजीमध्ये वरेंद्र ट्रॅक्ट आणि बंगालीमध्ये बोरेद्रो भूमी
- बंगाल बेसिनमधील प्लेस्टोसीन युगातील सर्वात मोठे भौतिकशास्त्रीय एकक .
- वायव्य बांगलादेश आणि उत्तर-मध्य पश्चिम बंगाल , भारताच्या काही भागांमधील भौगोलिक प्रदेश .
- (गंगा) आणि जमुना (बांगलादेशातील ब्रह्मपुत्राचे नाव) नद्यांच्या संगमाच्या वायव्येस स्थित आहे .
- पश्चिमेला महानंदा नदीच्या पूर मैदानांनी सीमेवर पूर्वेला करतोया नदी .
- लालसर आणि पिवळसर चिकणमाती असलेला तुलनेने उंच, लहरी प्रदेश .
- जुन्या जलोदराचा समावेश होतो .

भुर

- बाजूने वसलेला जमिनीचा उंच तुकडा गंगा नदीच्या काठावर विशेषतः गंगा-यमुना दोआबच्या वरच्या भागात.
- वर्षाच्या उष्ण कोरड्या महिन्यांत वाऱ्याने उडणारी वाळू जमा झाल्यामुळे तयार होते .

ग्रेट प्लेन्सचे प्रादेशिक वर्गीकरण

सिंध मैदान

- पाकिस्तानात मुख्यतः भांगर मैदाने तयार झाली .
- ढोर : लांब अरुंद उदासीनता - पूर्वीच्या नद्यांचे अवशेष .
- धांड : अल्कधर्मी तलाव

राजस्थान मैदाने

- थारच्या वाळवंटाने व्यापलेले.
- एक लहरी मैदान (सरासरी उंची - सरासरी समुद्रसपाटीपासून 325 मीटर).
- वाळवंटी प्रदेश म्हणजेच मरुस्थली हा मारवाडच्या मैदानाचा मोठा भाग बनवतो .
- गिनीसेस, शिस्ट आणि ग्रॅनाइट्सचे काही आऊटक्रॉप्स आहेत

- भूवैज्ञानिकदृष्ट्या ते द्वीपकल्पीय पठाराचा एक भाग असल्याचा पुरावा .

- पूर्व भाग खडकाळ तर पश्चिम भागात सरकणारे वाळूचे ढिगारे आहेत .
- थारच्या वाळवंटाचा पूर्व भाग अरावली पर्वतरांगा पर्यंत - राजस्थान बांगर - अर्ध-शुष्क मैदान.
- अरवलीतून उगम पावणाऱ्या अनेक लहान मोसमी प्रवाहांनी वाहून गेलेला आणि सुपीक प्रदेशांच्या काही भागात शेतीला आधार देतो .
- लुनी - एक महत्त्वाचा हंगामी प्रवाह जो कच्छच्या रणमध्ये वाहतो .
- लुनीच्या उत्तरेकडील मार्ग - थाली किंवा वालुकामय मैदान.

पंजाब साधा

- मैदानाचा पश्चिम भाग तयार
- मुख्यतः पाकिस्तानात.
- अनेक दोआबांमध्ये विभागलेले (" (दो- दोन, आब- पाणी) = "एक प्रदेश किंवा भूभाग आणि दोन नद्यांच्या एकत्रित प्रदेशापर्यंत पोहोचणारा") .
- सिंधू प्रणालीतील 5 महत्त्वाच्या नद्यांनी बनवलेले .
- शब्दशः याचा अर्थ "(पाच पाण्याची जमीन " असा आहे: झेलम, चिनाब, रावी, सतलज आणि बियास).
- एकूण क्षेत्रफळ - 1.75 लाख चौ. किमी.
- सरासरी उंची - सरासरी समुद्रसपाटीपासून 250 मी.
- पूर्व सीमा - दिल्ली- अरवली कड.
- उत्तरेकडील भाग [शिवालिक टेकड्या] कॅओस नावाच्या असंख्य प्रवाहांनी तीव्रपणे खोडला आहे .
 - याचा परिणाम प्रचंड गुलींग [रखरखीत लँडफॉर्म्स] मध्ये झाला.
- सतलज नदीच्या दक्षिणेस - पंजाबचे माळवा मैदान .
- घग्गरच्या बाजूचे क्षेत्रफळ आणि यमुना नद्या - ' हरियाणा ट्रॅक्ट' .
 - यमुना आणि सतलज नद्यांच्या पाण्याचे विभाजन म्हणून काम करते .

सिंध सागर दोआब	सिंधू आणि झेलम नद्या
दोआब / चाज दोआब	झेलम आणि चिनाब नद्या .

रेचना दोआब	चिनाब आणि रावी नद्या _
बारी दोआब	रावी आणि बियास नद्या _
बिस्त दोआब	बियास आणि सतलज नद्या

भारतातील इतर दोआब :

- **माळवा दोआब:**
 - मध्य प्रदेश आणि उत्तर-पूर्व राजस्थानचा काही भाग व्यापतो.
- **रायचूर दोआब:**
 - कृष्णा आणि तिची उपनदी तुंगभद्रा नदीजवळ असलेला आंध्र प्रदेश आणि कर्नाटकचा त्रिकोणी प्रदेश.

गंगेचे मैदान

- पश्चिमेकडील यमुना नदीपासून बांगलादेशच्या पश्चिम सीमेपर्यंत (~ 1,400 किमी) विस्तार करा.
- सरासरी रुंदी - 300 किमी.
- कमाल उंची - सहारनपूर (276 मी) - सागर बेटांच्या दिशेने कमी होते (3 मी).
- भारतातील ग्रेट प्लेनचे सर्वात मोठे एकक - दिल्ली ते कोलकाता (सुमारे 3.75 लाख चौ. किमी).
- प्रमुख हिमालयीन नदी - गंगा.
- द्वीपकल्पीय नद्या - चंबळ, बेटवा, केन, सोन इ. (गंगा नदी प्रणालीमध्ये सामील व्हा - या मैदानाच्या निर्मितीमध्ये योगदान).
- उतार - पूर्व आणि दक्षिण पूर्व.
- गंगेच्या खालच्या भागात नद्या मंद गतीने वाहतात, परिणामी लेव्हीज, ब्लप्स, ऑक्सबो लेक, दलदल, नालेइ.
- या भागाला वारंवार पूर येण्याची शक्यता निर्माण होत असल्याने नद्या आपले प्रवाह बदलत राहतात .
 - कोसी नदी - 'बिहारचे दुःख'.
- गंगा मैदानाचे विभाग
 - गंगेचे वरचे मैदान:
 - क्षेत्रफळ - 1,49,029 चौ. किमी.
 - महत्त्वाच्या नद्या - गंगा, यमुना, रामगंगा, गोमती, घाघरा आणि राप्ती इ.
 - समाविष्ट आहे :
 - ✓ रोहिलखंड मैदाने :
 - ☞ रोहिल्ला जमाती (अफगाण), बरेली, मुझफ्फरनगर यांच्या नावावरून .
 - ☞ खूप सुपीक .
 - ☞ शारदा आणि रामगंगा दोआबांचा समावेश आहे
 - ✓ गंगा-यमुना दोआब:
 - ☞ भारतातील सर्वात मोठा दोआब .
 - ☞ एओलियन प्रक्रियेद्वारे सूक्ष्म धूळ साठा आहे.
 - ☞ ऊस लागवडीसाठी प्रसिद्ध .
 - ✓ यमुना:

- ☞ चंबळ खोरे - गल्ली धूप, नाल्यांमुळे खराब प्रदेश.
- ☞ भारतातील सर्वात वाईट आणि सर्वात मोठे माती निकृष्ट क्षेत्र .

- मध्य गंगेचे मैदान:
 - क्षेत्रफळ - 1, 400, 00 चौ. किमी.
 - जगातील सर्वात सुपीक मार्ग .
 - पूर्व उत्तर प्रदेश आणि बिहार मैदानाचा समावेश आहे.
 - 2 मोठे कुंड
- गोरखपूर कुंड
- रक्सौल - मोतिहारी कुंड.
 - प्रमुख नद्या- गंगा, गोमती, घाघरा, राप्ती , गंडक , कोसी (उत्तरेकडे), आणि सोन (दक्षिणेस).
 - 3 प्रमुख विभाग:
 - ✓ अवध मैदान:
 - ☞ घाघरा आणि गोमती यामध्ये , पूर्व उत्तर प्रदेश, पूरप्रवण
 - ✓ मिथिला मैदान:
 - ☞ गंडक आणि कोसी यामध्ये, पूर प्रवण
 - ✓ मगध मैदान:
 - सोनच्या पूर्वेस स्थित , पूरप्रवण 2 उपप्रदेश:
 - ✓ उत्तर गंगा मैदान
 - ☞ 4 सूक्ष्म युनिट्स:
 - गंगा घाघरा दोआब
 - सरयू पार मैदान
 - मिथिला मैदान आणि
 - कोसी मैदान.
 - ✓ दक्षिणेकडील गंगा मैदान
 - ☞ मध्ये उपविभाजित
 - गंगा-पुत्र विभक्त मगध मैदान.
 - अंगा प्लेन.
- खालच्या गंगेचे मैदान:
 - क्षेत्रफळ - 80,968 चौ. किमी
 - विस्तारित - उत्तरेला दार्जिलिंग हिमालयाच्या पायथ्यापासून दक्षिणेला बंगालच्या उपसागरापर्यंत.
 - पूर्वेकडील नद्या - ब्रह्मपुत्रेला मिळणाऱ्या संकोश
 - पश्चिम भागातील नद्या - महानंदा, पुनरभबा , अजय, दामोदर , द्वारकेश्वर , रुपनारायण) गंगा (पद्मभागीरथी) .
 - विभाग :
 - ✓ पॅराडेल्टा

- ☞ पश्चिम बंगाल चा उत्तर भाग
- ☞ क्षरण बद्ध
- ☞ उलटे त्रिकोणासारखे दिसते
- ✓ राह मैदाने :
 - ☞ पश्चिम विभाग छोटा नागपूर पठाराला लागून
 - ☞ लॅटराइट संचय.
 - ☞ पठारापासून ३५ मीटर समोच्च रेषेने विभक्त
- ✓ डेल्टा मैदाने :
 - ☞ सुंदरबनचा सर्वात विस्तृत भाग (भारतातील 1/3).
 - ☞ अंतर्देशीय मासेमारी आणि ताग लागवडीसाठी प्रसिद्ध .
 - ☞ सुंदरबन/मॅन्ग्रोव्ह जंगले / समुद्रकिनाऱ्याच्या दिशेने भरती - ओहोटीची जंगले.

ब्रह्मपुत्रा/ आसाम मैदान

- 56,274 चौ. किमी
- ग्रेट प्लेन्सचा पूर्वकडील भाग
- ब्रह्मपुत्रा आणि तिच्या उपनद्यांनी बांधलेला अग्रगण्य मैदान .
- सादिया (पूर्वेला) ते धुबरी (पश्चिमेला बांगलादेश सीमेजवळ) पर्यंत विस्तार करा.
- माजुली (क्षेत्रफळ 929किमी²)- जगातील सर्वात मोठे नदी बेट .
- मोठा पाणथळ प्रदेश → तराई किंवा अर्ध-तराई परिस्थितीची निर्मिती .
- 2 उपप्रदेश:
 - अप्पर आसाम व्हॅली
 - लोअर आसाम व्हॅली

गंगा-ब्रह्मपुत्रा डेल्टा

- जगातील सर्वात मोठा डेल्टा .
- डेल्टा क्षेत्रात गंगा स्वतःला अनेक वाहिन्यांमध्ये विभागते .
- उतार ग्रेडियंट - 2 सेमी प्रति किमी.
- क्षेत्राचा 2/3 भाग - सरासरी समुद्रसपाटीपासून 30 मी.
- एस ईवर्ड फेस - मुहाने, मातीचे सपाट, खारफुटीचे दलदल, वाळूचे किनारे, बेटे आणि पूर्वलँड्स.
- भारतीच्या जंगलांनी व्यापलेले उर्फ सुंदरबन - सुंद्री वृक्षाचे प्राबल्य .

इतर मैदाने

उत्तर बंगालचे मैदान

- तराई प्रदेशाच्या दक्षिणेस आणि गंगेच्या डाव्या तीरापर्यंत चालू आहे .
- जिल्हे: जलपाईगुडी जिल्ह्याचा दक्षिण भाग, उत्तर आणि दक्षिण दिनाजपूर, मालदा आणि कूच बिहार.
 - उत्तर दिनाजपूर जिल्ह्यातील महानंदा कॉरिडॉरमधील अरुंद भूभाग .
- गंगा-ब्रह्मपुत्रा नदी दोन्ही प्रणालीच्या निक्षेपाने विकसित .

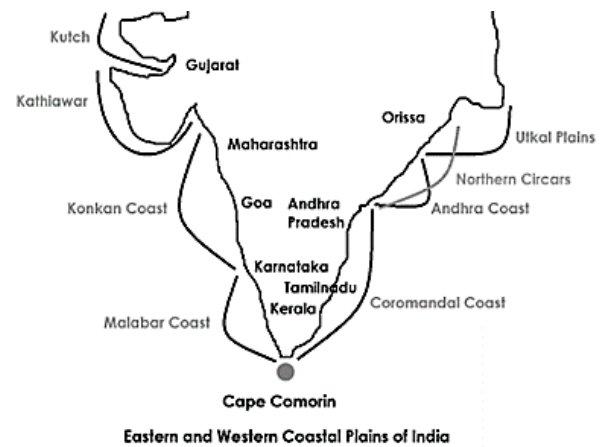
छत्तीसगड मैदान (तांदूळाची वाटी)

- वरच्या महानदीने निचरा केलेला बशी -आकाराचा खोलगत भाग.
- मायकाला पर्वतरांगेजवळ स्थित आहे आणि ते ओडिशा टेकड्या .
- चुनखडी आणि शेलचे जवळजवळ क्षेत्रीय बेड आहेत .
- उंची - 250 मी- 330 मी (पूर्व-पश्चिम).

मैदानांचे महत्त्व

- देशाच्या एकूण क्षेत्रफळाच्या < 1/4व्या भागाचा समावेश करा
- देशाच्या एकूण लोकसंख्येच्या 40% > समर्थन .
- सुपीक जलोळ माती , सपाट पृष्ठभाग , संध गतीने चालणाऱ्या बारमाही नद्या आणि अनुकूल हवामान - तीव्र कृषी क्रियाकलाप.
- विस्तृत पंजाब , हरियाणा आणि उत्तरच्या पश्चिम भागात सिंचन प्रदेश - भारताचे धान्य कोठार (प्रेरीज - जगाचे धान्य).
- रस्ते आणि रेल्वेचे जवळचे जाळे आहे - मोठ्या प्रमाणावर औद्योगिकीकरण आणि शहरीकरण.
- सांस्कृतिक पर्यटन : तीर्थक्षेत्रे - हरिद्वार, अमृतसर, वाराणसी, अलाहाबाद इ.

तटीय मैदाने

- क्षेत्रफळ - 7516.6 किमी (मुख्य भू किनारपट्टी 6100 आहे किमी आणि बेट किनारपट्टी 1197 किमी) .
- राज्ये - गुजरात, महाराष्ट्र, गोवा, कर्नाटक, केरळ, तामिळनाडू, आंध्र प्रदेश, ओडिशा, पश्चिम बंगाल आणि केंद्रशासित प्रदेश - दमण आणि दीव आणि पुद्दुचेरी

- भारतातील किनारी मैदाने दोन प्रकारची आहेत:

पूर्व तटीय मैदाने

- **स्थान:** बंगालचा उपसागर आणि पूर्व घाट
- **रुंदी:** 100 - 130 किमी
- गंगा डेल्टा ते कन्याकुमारी पर्यंत विस्तारित आहे .
- गोदावरी, महानदी, कावेरी आणि कृष्णाचे विकसित त्रिभुज प्रदेश
- महत्त्वाची भौगोलिक वैशिष्ट्ये - चिलीका तलाव आणि पुलिकट तलाव (लगून).
- रुंद आणि कोरडे → परिणामी वाळूचे ढिगारे सरकत आहेत .
- शेतीसाठी अतिशय सुपीक .
 - कृष्णा नदीचा डेल्टा - दक्षिण भारतातील धान्य कोठार.
- निसर्गात आपत्कालीन -
 - महाद्वीपीय शेलफ समुद्रात 500 किमी पर्यंत पसरतो , ज्यामुळे ते कठीण होते चांगली बंदरे आणि बंदरांचा विकास .
- विभाग :

उत्कल तट	<ul style="list-style-type: none"> • चिलीकाचा विस्तार करत आहे आणि कोल्लेरू तलाव • पश्चिम किनारपट्टीच्या मैदानापेक्षा खूपच विस्तीर्ण . • जोरदार पाऊस . • चक्रीवादळांसाठी असुरक्षित . • प्रमुख पिके : तांदूळ, नारळ आणि केळी
उत्तर सरकार	<ul style="list-style-type: none"> • महानदी आणि गोदावरी, कृष्णा नद्यांचा उत्तरेकडील भाग.
आंध्रचा किनारा	<ul style="list-style-type: none"> • कोल्लेरू आणि पुलिकट तलाव यामध्ये. • कृष्णासाठी खोऱ्याचे क्षेत्र तयार करते आणि गोदावरी नद्या
कोरोमंडल किनारा किंवा पायन घाट	<ul style="list-style-type: none"> • पुलिकट तामिळनाडूमधील तलाव आणि कन्याकुमारी यामध्ये . • उन्हाळ्यात कोरडे राहते . • हिवाळ्यात पाऊस पडतो .
गोलकोंडा किनारा	<ul style="list-style-type: none"> • गोदावरी आणि कृष्णा नदीच्या बरोबरीने

पश्चिम तटीय मैदाने

- उत्तरेकडील गल्फ ऑफ कॅम्बे (खंभातचे आखात) पासून केप कोमोरिन (कन्याकुमारी) पर्यंत .

- **1600 किमी उत्तर ते दक्षिणेपर्यंत रुंदी** - 10 ते 25 किमी.
 - बॉम्बे किनाऱ्यापासून विस्तीर्ण .
 - तेलाने समृद्ध.
- सरळ किनारपट्टी.
- दक्षिण - पश्चिम प्रभावित ६ महिन्यांच्या कालावधीत मान्सूनचे वारे.
 - अशा प्रकारे त्यांच्या पूर्व भागापेक्षा अधिक आद्रता असलेले.
- अधिक पूर्व किनाऱ्यापेक्षा इंडेंट केलेले
 - बंदरे आणि बंदरांच्या विकासासाठी नैसर्गिक परिस्थिती प्रदान करते .
 - उदा . कांडला, माझगाव, जेएलएन पोर्ट न्हावा शेवा, मरमागाव , मंगळूर, कोचीन इ.
- मोठ्या द्वारे वैशिष्ट्यीकृत खाडीची संख्या (एक अतिशय लहान खाडी), खाड्या (एक अरुंद, आश्रययुक्त जलमार्ग जसे की किनाऱ्यातील प्रवेश किंवा दलदलीतील वाहिनी) आणि काही मुहाने .
 - उदा . नर्मदा आणि तापीचे मुहाने .
- नद्या कोणताही डेल्टा बनवत नाहीत .
 - त्याऐवजी धबधब्यांची साखळी तयार करतात.
- कायल्स - बँकवॉटर किंवा उथळ सरोवर किंवा समुद्राचे प्रवेशद्वार आणि किनारपट्टीला समांतर असतात.
 - मासेमारी, अंतर्देशीय नेव्हिगेशन आणि पर्यटनासाठी वापरले जाते .
 - सर्वात मोठा - वेंबनाड तलाव.
- जलमग्न किनारे.
- 4 विभाग:

कच्छ आणि काठियावाड किनारा	<ul style="list-style-type: none"> • द्वीपकल्पीय पठाराचा विस्तार • परंतु पश्चिम किनारपट्टीच्या मैदानांचा एक भाग म्हणून उपचार केले जातात कारण ते आता सपाट झाले आहेत. • गाळ साचल्यामुळे कच्छची निर्मिती झाली . <ul style="list-style-type: none"> ○ पावसाळ्यात उथळ पाण्याने झाकलेले ○ ग्रेट रण (उत्तर) आणि लहान मध्ये विभागलेले रण (पूर्व). • काठियावाड - कच्छच्या दक्षिणेला .
कोकण किनारा	<ul style="list-style-type: none"> • मण (उत्तर) ते गोवा (दक्षिण) यामध्ये. • तांदूळ आणि काजू - 2 महत्त्वाची पिके.
कानडा किनारा	<ul style="list-style-type: none"> • मार्मागाव आणि मंगलोर • लोह समृद्ध यामध्ये ठेवी _

मलबार किनारा	<ul style="list-style-type: none"> ● मंगलोर ते कन्याकुमारी यामध्ये . ● तुलनेने विस्तृत . ● सरोवरांचा समावेश आहे दक्षिण केरळमधील किनाऱ्याला समांतर .
---------------------	--

आणि पूर्व किनारपट्टीच्या मैदानांची तुलना

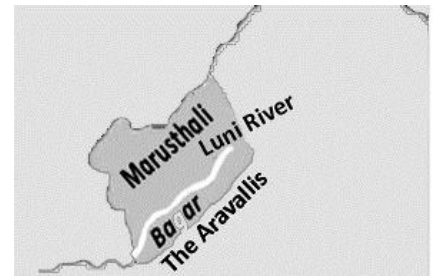
पश्चिम तटीय मैदाने	पूर्व तटीय मैदाने
<ul style="list-style-type: none"> ● कच्छ ते कन्याकुमार . ● पश्चिम घाटाला समांतर . ● कच्छ, कोकण, कन्नड आणि मलबारच्या किनारी मैदानी भागात विभागले गेले . ● अरुंद आणि वाढवलेला . ● जलमग्न किनारी मैदाने . ● नद्या कोणताही डेल्टा बनवत नाहीत . ● कांडला, जवाहरलाल नेहरू पोर्ट ट्रस्ट, मारमागाव, मंगलोर, कोचीन यांसारख्या बंदरांची संख्या अधिक आहे . 	<ul style="list-style-type: none"> ● सुंदरबन ते कन्याकुमारी . ● पूर्वेला समांतर - घाट . ● ओरोमंडल या किनारपट्टीच्या मैदानात विभागलेले . ● पश्चिम किनाऱ्यापेक्षा विस्तृत . ● आपत्कालीन किनारी मैदाने . ● सु-विकसित डेल्टा . ● बंदरे आणि बंदरांची कमी संख्या .

भारतीय वाळवंट

वालुकामय थार वाळवंट

- भारत- थारचे 85% वाळवंट
- काही भाग भारत तर काही भाग पाकिस्तानामध्ये आहे .
- भारताच्या एकूण भौगोलिक क्षेत्राच्या 4.56% .
- भौगोलिक वैशिष्ट्ये:
 - स्थान : अंशतः राजस्थान आणि अंशतः पंजाब आणि सिंधमध्ये .
 - क्षेत्रफळ: > 2,00,000 चौ. किमी .
 - पर्जन्यमान < 150 मिमी प्रति वर्ष - कमी वनस्पती आच्छादन असलेले शुष्क हवामान .
 - भारत आणि पाकिस्तानच्या सीमेवर नैसर्गिक सीमा तयार करते .
 - प्लेस्टोसीन युगात अस्तित्वात आले .
 - मेसोझोइक युगात समुद्रात बुडल्याचे मानले जाते .

- पुरावा - जैसलमेरजवळील ब्रह्मसरच्या आजूबाजूला आकल येथील लाकूड जीवाश्म उद्यान आणि सागरी साठे .
- वाळवंटाची अंतर्निहित खडक रचना - द्वीपकल्पीय पठाराचा विस्तार .
- वाळवंटातील जमिनीची प्रमुख वैशिष्ट्ये - मशरूम खडक, हलणारे ढिगारे आणि ओएसिस (बहुधा त्याच्या दक्षिण भागात).
- उर्फ मरुस्तली (मृत जमीन) आणि बागार .
- एओलियन पवन संचयाचा समावेश होतो
- कोरडे हवामान आणि गाळचे साठे
- 2 भाग:
 - उत्तरेकडील भाग - सिंधच्या दिशेने उतार .
 - दक्षिण भाग - कच्छच्या रणाकडे .
- या प्रदेशातील बहुतेक नद्या अल्पकालीन आहेत .
- सँडड्यून्स - उंची 150 मी
- रूपांतरित खडक
- लहान हंगामी अरावलीतून उगम पावणारे प्रवाह
- त्याच्या दक्षिण भागात ओएसिस
- उच्च आणि निम्न वालुकामय मैदाने आणि कमी नापीक टेकड्यांद्वारे वेगळे केलेले ढिगारे, किंवा भाकर, जे आजूबाजूच्या मैदानापासून अचानक वर येतात .
- ढिगारा - सतत गती आणि वेगवेगळे आकार आणि आकार .
- बरचन / बरखान - चंद्रकोराच्या आकाराचा वाळूचा ढिगारा प्रामुख्याने एका दिशेने वाऱ्याच्या क्रियेमुळे तयार होतो .

खारट तलाव:

- प्लेस (खारट तलावाचे बेड), स्थानिक पातळीवर धांडस असे म्हटले जाते, संपूर्ण प्रदेशात विखुरलेले आहेत .
- उदा. सांभार, कुचामन, दिडवाना .
- हवामान :
 - उपोष्णकटिबंधीय वाळवंट हवामान - सतत उच्च दाब आणि घट .
 - उन्हाळी हंगामात नैऋत्य मोसमी पाऊस .
 - भारताच्या इतर भागांच्या तुलनेत कमी वार्षिक पाऊस (4-20 इंच).
 - सर्वात थंड महिना - जानेवारी

- महिना - मे आणि जून.
- सरासरी तापमान -
 - उन्हाळा - 75-70 अंश सेल्सिअस
 - हिवाळा - 39-50 अंश सेल्सिअस
- माती:
 - प्रकार:
 - वाळवंटी माती
 - लाल वाळवंटी माती
 - सिरोजेम्स (तपकिरी-राखाडी माती)
 - लाल आणि पिवळी माती
 - खारट माती
 - लिथोसोल (उथळ हवामान असलेली माती)
 - रेगोसोल (मऊ सैल माती)
 - प्रामुख्याने खडबडीत, चांगला निचरा होणारा आणि तीव्र कॅल्शियम आणि चुना नापीक आणि इरोशनसाठी सहज असुरक्षित .
- जैवविविधता आणि वनस्पती :
 - प्रमुख वैशिष्ट्ये:
 - खजरीसारखी दुष्काळ प्रतिरोधक झाडे काळवीट, गझेल आणि तीतर यांसारखे प्राणी
 - स्थलांतरित पक्षी जसे की बदके, गुसचे कॅक्टस, कडुनिंब, खेजरी , बाभूळ निलोटिका यासारख्या वनौषधी वनस्पती - वेगवेगळ्या तापमानात आणि कठीण हवामानात स्वतःला सामावून घेऊ शकतात
 - जंगली बिबट्या, एशियाटिक जंगली मांजर (फेलिस सिल्व्हेस्ट्रिस) सारखे प्राणी ऑर्नाटा), चौसिंगा (टेट्रासेरस क्राडिकॉर्निस), चिंकारा (गॅझेला बेनेटी), बंगाल वाळवंट कोल्हा (व्हल्प्स बेंगालेन्सिस), ब्लॅकबक (मृग) आणि सरपटणाऱ्या प्राण्यांच्या अनेक प्रजाती .
 - कठोर नैसर्गिक वातावरण आणि अत्यंत तापमान भिन्नता - वनस्पतींच्या वाढीस गंभीरपणे प्रतिबंधित करते.
- लोकसंख्या आणि लोक
 - लोकसंख्येची घनता : 83 व्यक्ती/चौरस किमी.
 - एकूण लोकसंख्या -16,600,000.
 - इस्लाम आणि हिंदू धर्माचे पालन भाषा: सिंधी, मारवाडी, लहंडा आणि राजस्थानी .
- अर्थव्यवस्था:
 - कापूस आणि गव्हाची वाढ सुलभ करते .
 - सतलज नद्यांचे अभिसरण _ आणि बियास - जलविद्युत निर्मिती.

थारच्या वाळवंटाबद्दल तथ्य:

- 18 मे 1974 - थारच्या वाळवंटात प्रथम अण्वस्त्र स्फोट चाचणी
- सर्वात मोठा लोकर उत्पादक प्रदेश .

- जगभरात उंट सफारीसाठी प्रसिद्ध आहे .

थंड वाळवंट

- काश्मीर आणि हिमाचल प्रदेशात स्थित आहे .
- कठोर हवामान - कमी पाऊस आणि उच्च उंची (समुद्र सपाटीपासून 3000 - 5000 मी) .
- हिमवादळे, हिमवादळे आणि हिमस्खलन सामान्य आहेत .
- माती फारशी सुपीक नाही _
- खूप लहान वाढणारा हंगाम .
- किमान जलस्रोत - ग्लेशियर-फेड प्रवाह.

कच्छचे पांढरे क्षारीय वाळवंट

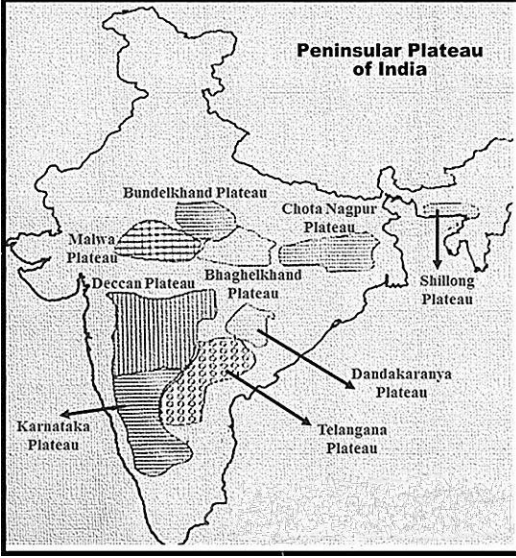
- उर्फ पांढरे रण किंवा कच्छचे महान रण .
- 2898 चौरस मैल
- व्याप्त प्रदेश - पाकिस्तानमधील गुजरात आणि सिंध प्रदेश.
- पांढऱ्या मिठाचे एकंदर आच्छादन ते बर्फाच्छादित आभा देते.
- अत्यंत तापमान :
 - उन्हाळा : 50अंश सेल्सिअस
 - हिवाळा - <0 अंश सेल्सिअस .

द्वीपकल्पीय पठार

वैशिष्ट्ये

- आकारात अंदाजे त्रिकोणी .
- विस्तार :
 - शिखर - कन्याकुमारी येथे.
 - उत्तर पूर्व - दिल्ली रिज
 - पूर्व - राजमहाल टेकड्या
 - पश्चिम - गीर पर्वतरांगा
 - दक्षिण - वेलचीच्या टेकड्या
- एक विस्तार ईशान्येकडे देखील दिसला म्हणजे शिलाँग आणि कार्बी - आंगलाँग पठार _
- क्षेत्रफळ - 16 लाख चौ. किमी (एकूण भारत 32 लाख चौ. किमी आहे).
- उंची - समुद्रसपाटीपासून 600-900 मीटर (प्रदेशानुसार बदलते).
- बहुतेक नद्या पश्चिमेकडे वाहतातपूर्वेकडील सामान्य उतार दर्शवित आहे .
 - अपवाद : नर्मदा- वाहते - पूर्वेकडून पश्चिमेकडे.
- सर्वात जुने आणि सर्वात जास्त एक स्थिर पृथ्वीचे भूरूप .
- उच्च स्थिर मुख्यतः आर्कियनचा बनलेला ब्लॉक.

- हजारीबाग पठार, पलामू पठार, रांची पठार, माळवा पठार, कोईम्बतूर पठार आणि कर्नाटक पठार इत्यादी विविध पाटलँड पठारांनी बनलेले आहे .
- महत्वाचे भौतिकशास्त्रीय वैशिष्ट्ये : टॉर्स, ब्लॉक माउंटन, रिफ्ट व्हॅली, स्पर्स, उघड्या खडकाळ संरचना, हम्मोकी हिल्सची मालिका आणि भिंतीसारखे कार्टझाइट डायक पाणी साठवण्यासाठी नैसर्गिक ठिकाणे देतात.
- आराम वैशिष्ट्यांच्या आधारे 3 गट:

मध्य हाईलँड्स

- द्वीपकल्पीय पठाराचा उत्तरेकडील भाग .
- उर्फ मध्य भारत पाथर / मध्य भारत पठार / मध्य हाईलँड्स.
- मारवाड किंवा मेवाडच्या पूर्वेकडील उंच प्रदेश.
- स्थान :
 - नर्मदा नदीच्या उत्तरेस.
 - पश्चिम - अरावली _
 - दक्षिण- सातपुडा पर्वतरांगा (कापडलेल्या पठारांच्या मालिकेने तयार झालेल्या)
- सामान्य उंची: 700-1,000 मी
- उतार - उत्तर आणि ईशान्य दिशा.
- नद्या :
 - चंबळ नदी - दरी.
 - काली सिंध - राणा प्रताप सागर पासून वाहते.
 - उपनद्या - बनास, परवण आणि पारबती .
- श्रेणी :

अरवली

- सर्वात जुन्या पर्वतराजीपैकी एक .
- गाळाचे , रूपांतरित खडक.
- उंची - 400-600 मीटर (काही टेकड्या 1,000 मीटरच्या वर आहेत).
- दिल्ली ते अजमेर सर्वोच्च शिखर - गुरुशिखर , माउंट अबू (1722मी).
- प्रादेशिक नावे - उदयपूरजवळ ' जरगा'

	आणि दिल्लीजवळ 'दिल्ली रिज'.
विंध श्रेणी	<ul style="list-style-type: none"> • अनेक उत्तरेकडे वाहणाऱ्या नद्यांचा उगम. • मध्य भारताच्या पाण्याच्या विभाजनाचे प्रतिनिधित्व करते. • प्रमुखनदी : माही <ul style="list-style-type: none"> ○ विंधेच्या उत्तरेकडील मूळ ○ पश्चिमेकडून वाहणारी नदी . • नर्मदा-सोन खोऱ्याला समांतर वाहणारे शिलालेख म्हणून • स्थान : गुजरात, राजस्थान बॉर्डर ते मध्य प्रदेश, उत्तर प्रदेश आणि छत्तीसगड • 3 प्रमुख विभाग: <ul style="list-style-type: none"> ○ भरनेर टेकड्या. ○ कैमूर टेकड्या. ○ पारसनाथ टेकड्या • सामान्य उंची: 300- 650 मी. • प्राचीन काळातील गाळाच्या खडकांनी बनलेले . • गंगा आणि द्वीपकल्पातील पाणलोट नदी प्रणाली.
सातपुडा रेंज	<ul style="list-style-type: none"> • नर्मदेवर आणि तापी , महाराष्ट्र- मध्य प्रदेश सीमेला समांतर. • गुजरात (राजपिपला टेकड्या) पासून छत्तीसगड पर्यंत आढळतात . • मध्यप्रदेशातील प्रमुख भाग • 3 विभाग: <ul style="list-style-type: none"> ○ राजपिपला हाय ○ महादेव टेकड्या ○ मैकल टेकड्या • प्रमुख नद्या : <ul style="list-style-type: none"> ○ उत्तर - नर्मदा ○ दक्षिण - ताप्ती • प्रमुख पट : <ul style="list-style-type: none"> ○ मैकल हिल्स ○ पचमढीजवळील महादेव टेकड्या ○ कालीभीत ○ असीरगड ○ बिजागढ ○ बरवणी ○ अरवानी (पूर्व गुजरातमधील राजपिपला टेकड्यांपर्यंत पसरलेला). • सर्वोच्च शिखर - पचमढी (महादेव) जवळ धूपगड (1350मी.) टेकड्या . • अमरकंटक (1,127 मी) - सर्वोच्च शिखर - मैकल हिल्स - नर्मदा आणि